

Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік
институтының **ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ**

Әскери ғылыми-техникалық журнал

№ 1 (39), (наурыз) 2020 ж.
тоқсан сайын

НАУЧНЫЕ ТРУДЫ Военно-инженерного
института радиоэлектроники и связи

Военный научно-технический журнал

№ 1 (39), (март) 2020 г.
ежеквартально

Журнал 2010 жылдан шыға
бастады

Журнал основан в 2010 году

Меншік иесі: Қазақстан Республикасы
Қорғаныс министрлігінің
«Радиоэлектроника және байланыс әскери-
инженерлік институты» мемлекеттік
мекемесі.

Собственник: Республиканское
государственное учреждение «Военно-
инженерный институт радиоэлектроники и
связи» Министерства обороны Республики
Казахстан.

Қазақстан Республикасының
Мәдениет және ақпарат министрлігімен
бұқаралық ақпарат құралын есепке қою
туралы 2010 жылғы 14 сәуірдегі № 10815-
Ж куәлігі берілген.

Свидетельство о постановке на учет
средства массовой информации от 14
апреля 2010 года № 10815-Ж, выданное
Министерством культуры и информации
Республики Казахстан.

Қазақстан Республикасы Білім және
ғылым министрлігі Білім және ғылым
саласындағы бақылау комитетінің 2019
жылғы 2 қазандағы № 689 бұйрығымен
«РЭЖБӨИИ Ғылыми еңбектері» журналы
ғылыми қызметтің негізгі нәтижелерін
жариялау үшін комитет ұсынатын баспалар
тізбесіне қосылды.

Приказом Комитета по контролю в
сфере образования и науки Министерства
образования и науки Республики Казахстан
от 2 октября 2019 года № 689 журнал
«Научные труды ВИИРЭиС» включен в
перечень изданий, рекомендованных
Комитетом для публикации основных
результатов научно деятельности.

БАС РЕДАКТОР

Исмагулова Нургул Сайдуллаевна
филология ғылымдарының кандидаты, ассоц.проф.

Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік институты ғылыми-зерттеу
бөлімінің бастығы, капитан.

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Таиров Г.У. – техника ғылымдарының кандидаты, доцент, Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік институты 33Ә бірарналы жүйелері кафедрасының доценті, запастағы полковник.

Сейтов И.А. – техника ғылымдарының кандидаты, әскери ғылымдардың профессоры, запастағы полковник.

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА МҮШЕЛЕРІ

Шлейко М.Е. – әскери ғылымдардың докторы, профессор, ҚР Әскери ғылым академиясының толық мүшесі, Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік институты 33Ә бірарналы жүйелері кафедрасының доценті, отставкадағы полковник.

Грузин В.В. – техника ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Әскери ғылым академиясының толық мүшесі, Тұңғыш Президент атындағы Ұлттық қорғаныс университеті.

Атыханов А.К. – техника ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ Ұлттық аграрлық университетінің профессоры.

Караиванов Д.П. – PhD докторы, химия, технология және металлургия университетінің доценті, София, Болгария Республикасы.

Лисейчиков Н.И. – техника ғылымдарының докторы, профессор, Беларусь Республикасының Әскери академиясы.

Ажибаев Т.Ж. – Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік институты бастығының бірінші орынбасары – штаб бастығы, полковник.

Утешев П.Н. – Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік институты бастығының орынбасары (оқу және ғылыми жұмыстар жөніндегі) – оқу-әдістемелік басқарма бастығы, полковник.

Майхиев Д.К. – PhD докторы, Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік институты гуманитарлық пәндер кафедрасының доценті, полковник.

Кенжебаев Д.А. – PhD докторы, Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік институты әскери радиотехника және электроника негіздері кафедрасының бастығы, подполковник.

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

Мустабеков А.Д. – техника ғылымдарының магистрі, Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік институтының бастығы, генерал-майор.

Муканов Н.Н. – ҚР ҚК ӘҚК Әуе шабуылына қарсы қорғаныс әскерлерінің қолбасшысы, генерал-майор.

Исаинов К.Е. – әскери ғылымдардың кандидаты, ҚР ҚК ӘҚК Бас қолбасшысы басқармасы бас штабы бастығының (байланыс және РТҚ жөніндегі) орынбасары – байланыс және РТҚ әскерлері басқармасының бастығы, полковник.

Кожаметов К.Б. – ҚР ҚК Мемлекеттік құпияларды және ақпараттық қауіпсіздікті сақтау басқармасының бастығы, полковник.

Жарияланған мақалалар редакцияның түбегейлі көзқарасын білдірмейді. Мақала мазмұнына автордың (авторлардың) өзі жауапты. Журнал мақалалары басқа басылымдарда көшіріліп басылса, «РЭЖБӨИИ ғылыми еңбектері» журналына сілтеме жасалуы тиіс. Журнал материалдарын қайта басу редакция рұқсатымен ғана жүргізіледі.

РЕДАКЦИЯНЫҢ МЕКЕН-ЖАЙЫ
050053, Алматы қаласы, Жандосов көшесі, 53.
Радиоэлектроника және байланыс әскери-инженерлік
институтының ғылыми-зерттеу бөлімі,
Тел.: 8 /727/ 303 69 07, әр. 233 - 18.
E-mail: nurgulismagulova@mail.ru

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ

*Ғылым, техника және қару-жарақ
Наука, техника и вооружение*

Кайым Т.Т., Iglıkova R.S., Kaimov A.T., Kaimov S.T. Dispatching control of vehicles in hard-to-reach areas using satellite technology.....	5
Кривцов С.П. Интерактивный тренажёр сети телефонной связи на основе применения технологии виртуальных машин.....	10
Лукашук В.В., Фомичев С.А., Лукашук С.В., Аханов А.Р. Электронный УМКД и его возможности.....	16
Алдиярова А.Б., Ягуткин С.А. Максвелл теңдеулерінің комплексті формасы және оны электродинамикада қолдану.....	21
Маликов К.С. Тропосферные станции нового поколения.....	26
Абдумусинов Р.К., Рахымғожин Б.Б., Розиев Р.Н., Қуатбаев С.А. Современные системы распознавания воздушных объектов.....	32
Шандронов Д.Н. История одной части от Москвы до Берлина.....	38
Нурғалиев К.К. Байланыс аппараттары мен станцияларының сапалы түрде техникалық қызмет етуі – ұтымды жүргізудің кепілі.....	44
Баукен О.М., Маукесбай А.Б. Социальная инженерия – технология взлома человека.....	50
Калипанов М.М. Радиолокация по сигналам сторонних источников.....	57
Федоров В.А. Основные тенденции в области безопасности конечных систем в 2019 году.....	62
Қуатбаев С.А. Методы определения высоты воздушных объектов.....	66
Петровский В.Г. Особенности расширения динамического диапазона радиоприемных устройств радиолокационных станций.....	73
Сенғалиев Р.И., Лукашук В.В., Рахимбердиев А.С., Исабаев К.Ж. Адам ағзасына электромагниттік өрістің әсерінен қауіпсіздікті қамтамасыз етудің кейбір аспектілері.....	82
Арсеньев В.В., Турлықожаев Б.Б. Активизация познавательной деятельности курсантов военного ВУЗа в условиях преподавания специальных дисциплин.....	87
Кадирбаева Г.К., Мағлұмжанов М.А. Ұялы байланыстың электромагниттік өрісінен қорғану әдістері мен құралдарын талдау.....	94

*Педагогикалық зерттеулер: тәжірибе және технология -
Педагогические исследования: опыт и технология*

Қалкабаева С.Ә., Әметова Г.Т. «Ақиқат пен аңыз» роман-сұхбатындағы әскери қолбасшылар образы.....	99
Нусипова Г.Ж. Қоғам өмірінде ісқағаздардың алатын орны	108
Қалкабаева С.Ә., Қайыңбай Д.А. Қазақ мистикалық прозасындағы фольклорлық мотивтер.....	117
Қожанұлы М. Эссе жазу туралы бірер сөз.....	123
Сенгалиев Р.И., Исабаев К.Ж., Понуждаев И.А., Ягуткин С.А. Сандық әлемдегі тұтынушының әлеуметтік портреті.....	132
Шертаев М.К., Ильясов А.К. Ведение боевых действий в городе по опыту вооруженного конфликта в Сирии.....	137
Давлеталинов С. Концепция физической подготовки курсантов первого курса.....	143
Рахымғожин Б.Б., Абдумусинов Р.К., Розиев Р.Н. Современные проблемы контроля успеваемости и качества в ВУЗах.....	150
Сағындыков Д.С., Ажикенов С.С. Методика применения интерактивных средств обучения.....	155
Каптагаева Г.К. Роль использования проектной работы в процессе обучения английскому языку в военном ВУЗе.....	161
Бекмагамбетова Р.К., Нурғалиева Д.А. Профессиональное «выгорание» педагога и пути его преодоления.....	165
Даутова С.Б., Оспанова Б.Р., Қансейтова Э.Ж ЮНЕСКО-ның адамзаттың мәдени матрицасы қазақ әдебиетінің көркемдік-эстетикалық феномені.....	171
Условия приема и требования к оформлению статей	177

FTAMP 17.07.41

С.Ә.ҚАЛКАБАЕВА¹, Д.А.ҚАЙЫҢБАЙ²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы,

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚ МИСТИКАЛЫҚ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ФОЛЬКЛОРЛЫҚ МОТИВТЕР

Түйіндеме. Бұл мақалада қазақ әдебиетінде дамып келе жатқан мистика жанрының табиғаты, қазақ мистикалық прозасындағы фольклорлық образдар, символдар және мотивтер туралы жазылған. Мистика жанрына категориялық талдау жасалған.

Мақалада Ж. Аймауытов, Т. Әбдік, М. Мағауин, Т. Шапай, Қ. Мұбарак, М. Омарова сынды қазақ қаламгерлерінің шығармаларындағы мистика элементтері зерделеніп, жанрлық сипаты айқындалады.

Мақалада мистикалық прозаға үлес қосып жүрген қаламгерлердің шығармалары негізге алынып, аталмыш прозадағы образдар сипатына жан-жақты зерттеу жұмыс жүргізілген. Мистика мен мифологияның өзара байланысы жөнінде сөз қозғалып, фольклорлық образдар туралы жазылған. Мақалада талдау, саралау, эмпирикалық, салыстыру әдістері қолданылған. Мистицизмнің қатарына телепатия, спируализм, медиум, магия, акультизм, парапсихология тағы басқа адам санасының зерттелмеген бөліктерімен тағыз байланысты әртүрлі құбылыстарды жатқызады. Осыған байланысты образдар сипаты тұрғысынан мистикалық шығармалардың ерекшелігі айтылған.

Түйінді сөздер: мистика, мистицизм, проза, телепатия, спируализм, медиум, магия, акультизм, парапсихология, фольклорлық образ, миф, хоррор.

Аннотация. В данной статье раскрывается природа развития жанра мистики в казахской литературе, фольклорные образы, символы и мотивы в казахской мистической прозе. О жанре мистики проведен категориальный анализ.

В статье изучены элементы мистики в произведениях казахских писателей, таких как Ж. Аймауытов, Т. Абдик, М. Мағауин, Т. Шапай, Қ. Мұбарак, М. Омарова.

В статье освещены произведения писателей, внесших вклад в мистическую прозу, проведены всесторонние исследования характеров и образов в данной прозе. Речь идет о взаимосвязи мистики и мифологии, а также о фольклорных образах. В статье использовались методы анализа, интерпретации, сравнения и эмпирический метод. К числу мистицизма относятся различные явления, тесно связанные с неисследованными частями человеческого сознания, такими как телепатия, спиритуализм, медиум, магия, акультизм и парапсихология. В связи с этим в характере образов описана специфика мистической прозы.

Ключевые слова: мистика, мистицизм, проза, телепатия, спируализм, медиум, магия, акультизм, парапсихология, фольклорные образы, миф, хоррор.

Annotation. This article examines the nature of the development of the genre of mysticism in Kazakh literature, folklore images, symbols and motifs in Kazakh mystical prose. In the genre of mysticism, a categorical analysis is carried out.

The article examines the elements of mysticism in the works of Kazakh writers such as Zh. Aymautov, T. Abdik, M. Magauin, T. Shapay, G. Mubarak, and M. Omarov.

The article highlights the works of writers who have contributed to mystical prose, conducted comprehensive studies of the nature of images in this prose. We are talking about the relationship between mysticism and mythology, as well as folklore images. The article uses methods of analysis, interpretation, comparison and empirical method. Mysticism includes various phenomena that are closely related to unexplored parts of human consciousness such as telepathy, spiritualism, medium, magic, parapsychology. In this regard, the character of the images describes the specifics of the images the specifics of mystical prose.

Keywords: mystic, mysticism, prose, telepathy, spiritualism, medium, magic, occultism, parapsychology, the images of folklore, myth, horror.

Адам бойындағы қуану, қорқу, үрейлену, жылау, қайғыру сынды түрлі эмоциялық сезімдер сыртқы факторлардың әсерінен болатыны белгілі. Үрей – моральдық-психикалық көңіл-күйдің бірі. «Үрей метафизикасын» пайымдаған алғашқы философтардың бірі А.Шопенгауэрдің пікірінше, бұл әлемде ешқандай объективті шындық та, әділеттік те жоқ, тек бір-ақ нәрсе бар, ол – өлім алдындағы үрей. Мистикалық үрей адамдарда жиі кездескенімен, әлі кең ауқымда зерттеле қоймаған қорқыныш типі. Мистикалық үрейге – қараңғы бөлмеден, жалғыз қалудан, тылсым күштерден, өзге ғаламшарлықтардан қорқу жатады. Негізінен мистицизм қатарына телепатия, спиритуализм, медиум, магия, акультизм, парапсихология сияқты адам санасының зерттелмеген бөліктерімен тығыз байланысты әртүрлі құбылыстар енген. Рухани өмірдің тылсым, сыры жұмбақ, адам қиялын пайымдаудың шырқау шегіне жетелейтін осындай құбылыстардың мәнін ашу үшін алдымен мистика ұғымын, оның ерекшелігін өзіндік сипатын анықтау қажет. Мистика — грек тілінен аударғанда тылсым, жұмбақ деген мағынаны білдіретін, тылсым күштердің әсерінен адамда пайда болатын сенім. Мистика жанрында реализм де мистикалық тұрғыдан бейнеленеді. Қазақ прозасындағы мистика жанрының элементтерін қаламгерлердің туындыларынан жиі кездестіргенімізбен, жанр ретінде қазақ әдебиетінде тыңғылықты зерттелмеген өзекті тақырып. Мистика ұғымы әлем әдебиетінде дінмен байланысты зерттелген деп айтуымызға дәлел жеткілікті. Ислам мистицизмі зерттеушілердің бірі Аннемари Шиммер: «Мистицизм барлық діндер арқылы өтетін «ұлы рухани ағым», – деген пікір білдіреді [1, 136]. Мистика әрқашанда белгілі бір рухани мәдениет контекстінде нақты сипатқа ие болып, діни мектептер арқылы түсінікті қалыптастыра алады. Мистика интуитивті көрініске сүйенеді. Мистикалық тәжірибеде сананың өзгерген күйлері (экстаз, транс, дұға ету, медитативті ойлау) басым болады және оны әдеттегі сөздермен сипаттау мүмкін емес. Оны сезіндіру үшін мистиканы жиі парадоксальді, бейнелі тілмен, символдармен суреттеу қажет. Мистика – барлық діндердің ажырамас бөлігі. Діннің алғашқы түрлерінің бірі – шамандық. Сол шамандық мистицизмнің де алғашқы көрінісі деген тұжырым кездеседі. В.Н.Басилов өзінің «Шаманство как ранняя форма мистицизма» деген еңбегінде мистикалық ілімдерге де, шамандыққа да тән ортақ ұстанымдарды атап көрсетеді. Олар мыналар:

- Болмысы бөлек ерекше адамдардың жаратылыстан тыс әлеммен тікелей байланыста бола алатынына сену;
- Адамның рухпен, (жаратушымен) бірігуі, табысуы мүмкін екендігіне сену;
- Рухтар мен немесе жаратушымен әрқилы қарым-қатынас жасау үшін ерекше жағдай – экстаздың қажет екендігіне сену;
- Жаратылыстан тыс дүниемен «өзіндік ерекше байланыстағы» адамдар үшін арнау рәсімі қажет екеніне сену [2, 946].

Бұл жанр қазақ әдебиетінде тайға таңба басқандай нақты қалыптаспаса да, тәуелсіздіктен кейінгі қазақ жазушылары қалам тартқан негізгі жанр. Мистика негізінен «қорқыныш» типті «үрей», кейде ағылшын тілінен алынған «хоррор» сөзінен – оқырманға қорқыныш сезімін тудыру мақсатында жазылатын әдебиет жанры. Үрейлі туындыларда

кейіпкерлердің шектеулі жиынтығы бар: қансорғыш (вампир), зомби, елестер, жын, әдетте түрлі халықтардың мифологиясынан алынған. Мистиканың элементтерін саралайтын болсақ:

- Идея мен сюжеттің негізі – өлім тақырыбы.
- Кейіпкерлер қарапайым адамда кездесе бермейтін (экстрасенсорлық) қабілеттерге ие немесе өзге әлемнің өкілдері (елес, жын).
- Қос әлем – реал мен ирреалдың үйлесімі, сондай-ақ реалды әлем ирреалды әлемнен басымырақ.

- Ирреалды әлем логикаға бағынбайтын құбылыстардың жинақтайды. Көбінесе жұмбақ оқиғалар мен өзге әлемнің көріністері оқырманның тылсым күштерге деген сеніміне байланысты болғандықтан, тылсым күштерге түсінік берілмейді.

Қазіргі әлем әдебиеті үрдісінде сұранысқа ие жанрлардың көш басында тұрғаны — мистика. Мұның өзі осы жанрдағы кино өндірісінің шарықтап дамып келе жатқандығын айғақтайды. Бұл жанрдың қайнар бұлағы фольклорда жатқаны белгілі, өйткені өзегі — миф. Қазақ әдебиеті мистикадан кенде емес екеніне жазушылардың туындылары айғақ.

Ж. Аймауытовтың «Елес» әңгімесінде мистикалық сарын кездеседі. Мұндай жанрдағы шығармаларда міндетті түрде қарапайым өмірден тыс екінші әлем, логикаға бағынбайтын тылсым күштер кейіпкер санасында бейнеленеді. Әңгімеде кейіпкерге елес көрініп, араларында шығармашылық ой-талқы жүргізіледі. Сол елес кейіпкерді дұрыс ойға бағыттағандай, рухани тазалағандай болып, кенеттен ғайып болуымен шығарма аяқталады. Бұл әңгімені қазақ прозасындағы мистика элементі кездесетін алғашқы туынды деп айтуымызға болады. Жас қаламгер Мадина Омарованың «Жол үстінде» деп аталатын әңгімесінде де кейіпкерге елес жолсерік болып тілдесуімен оқиға өрбиді. Мистика жанрының элементтеріне оқиғаның қараңғыда, түнде өтуі, кейіпкердің тылсым жаратылыспен, әруақпен байланыс орнатуы, фольклорлық образдардың кездесуі тән. Бұл әңгімелерде кейіпкерлер елеспен диалог орнату арқылы оқырман бойында үрей туғызып, автор оқырманға жеткізетін идеялық мақсатын интрига арқылы шебер баяндайды.

М. Мағауиннің «Қуыршақ» әңгімесінде студент жігіттің махаббат хикаясы баяндалады. Шығармадағы кейіпкер Құрман би кешінде Қуыршақ есімді қызбен танысып, оған қуыршақ сыйлауы, сол қуыршаққа жан бітіп Құрманды мазалауы да мистиканың элементін құрайды. Әлем әдебиетінде қуыршақ бейнесі мистикалық шығармаларда жиі ұшырасады. М. Мағауиннің бұл әңгімесіндегі кейіпкер қыздың жансыз қуыршақпен болмысы астасып, оған жан біткендей, жігіттің қуыршақ өртенгенде от үстінен әлдебір бейне көруі үрей тудырады. «...Содан соң, шімшуірмен қыса ұстап тұрып, қаулап жанып жатқан қызыл оттың астына тықтым. Үстінен тағы бірнеше тезек тастадым. От көгере, шалқи лаулап жанды. Сол кезде...сыңсып жылаған дыбыс жетті құлағыма. Үстіңгі, жартылай жанған тезек аударыла құлады. Бөре еткен дыбыс шықты. Содан соң...жерошақтағы қазанның арғы жағынан жалындай көтерілген от ұшынан буылдыр бір сурет пайда болды. Сәл-пәл ғана бөгеліп, түтінмен қоса кері шалқи бере, бұратыла ұшып, ғайыпқа айналды...» [3, 1496]. Автор әңгімеде қуыршаққа жан бітірумен қатар, от мотивін алға тартады. От – түркі танымында ерекше құдіретті күш, киелі құбылыс саналады. Отта магиялық күш бар делінеді. Бағзы замандарда адамды отпен емдеп, шамандар отты айнала тылсым күштермен, өзге әлеммен байланыс орнатқан. Діни түсініктерде де оттың функциясы жайлы жиі айтылып, от арқылы күнә жойылады деген ұғым қалыптасқан. Ол туралы Ш. Уәлиханов: «Қырғыздар нағыз есерсоқ, шәлкес адамды от соққан, от аттаған деп атайды. Отқа табына отырып, оттың ашуынан қорыққан және сондықтан оттың ашуымен қорғанған. Оттың қуатымен металл қорығылып, түрлі құрал-сайман, қару-жарақтың жасалуына байланысты адамдардың отқа деген құрметі тіпті күшейгенін байқаймыз. Отқа деген қатынас пен сенімдер алғашқы адамдардың отты құдіретті күш, киелі құбылыс санауын туғызды. Пәле-жаладан сақтап, жамандықты аластайтын қасиеті

бар деп табынды. Бұрынғы таным бойынша от жарық нұрдың, күн көзінің нышаны. Аспандағы күннің адам өміріндегі ықпалы қандайлық болса, оттың да сол жарық жұлдыздың бір бөлшегі ретінде қарастырылуында түп-негіз бар. От пен күннің арасындағы мифологиялық байланыс та айқын көрініп тұр» [4], – деп жазады. Қазіргі қазақ прозасындағы мистика жанрының негізін қалап жүрген мистик жазушы Қ. Мұбарактің «От ару» атты әңгімесінде де от мотиві бар. Әңгімедегі аты жоқ кейіпкер отқа ғашық болып, оттың ішінен ару бейнені көреді. Ол отқа жақындағанда, от жоқ болып кетеді. Отты қолға ұстау мүмкін емес қой. Автор оттың осы қасиетін жақсы деталь етіп алған. От-арудың жанған жеріндегі жылуды місе тұтып жүрген жігіт қызды қолымен ұстап көруді құп көреді. Осылайша ауылдағы бір жынды шалдың ақылымен сандық түбінде жатқан сарымойнақ пышақты алып отқа лақтырады. Ақыр соңында кейіпкер де бұға айналып, өзге кеңістікке аттанады. Осылайша бұл шығармада автор қос кеңістік ұғымын тудырады. Мистикалық шығармаларда қос кеңістік ұғымы жиі қолданылуының басты себебі оқиға кейіпкерлерінің өзге тылсым әлеммен тығыз байланыс орнатуы деп айтамыз.

Т. Әбдіктің «Оң қол» әңгімесінде де мистикалық мотив басым. Бұл әңгімедегі кейіпкер қыз Алманың оң қолы не себепті өзін-өзі өлтірмекші болғаны тылсым қалпында қалады. Кейіпкердің түн ортасында өз қолы өзін буындырып, өлім құшуы мистицизмнің түсініксіз, тылсым құбылысына сай. Мистиканың өзегінде миф болатыны А. Кемелбаева, А. Алтай, М. Омарова, Қ. Мұбарак, сынды жазушылардың туындыларында айқын суреттелеулерінен аңғарамыз. Т. Шапайдың «Айна сарай» әңгімесінде айна ұғымы адамның психологиялық портретін танытар тетік ретінде алынған. «Әңгімеде мистикалық қуат басым. Елес, қиял, аңсар шегіне жеткізіле әсіреленеді. Уақыт пен кеңістік сығымдалып, жинақталады» [5, 2256]. Айна — екі әлемді байланыстырушы мифологиялық ұғым. Қазақ халқында қазіргі таңға дейін адам дүниеден озғанда айнаның бетін жабу, түнде айнаның бетін жабу салты жойылмай, айнаның беті жабылмаса, адам өлімі қайталанатын деген түсінік орныққан. Мифологиялық таным бойынша, айна екі әлем арасындағы шекара ретінде, өлімнің ажырамас бөлігі ретінде қарастырылған. Ол оның сиқырына қол жеткізгендер үшін күштің қайнар көзі ретінде және кеңістіктің алдында билік жүргізу әдісі ретінде саналады, нәтижесінде айна әдеби мәтіндерде өз көрінісін таба бастады. Орта ғасыр заманында «айна» түсінігі мистикалық реңкте (айнаның жылтырауы алдамшы, ол шайтан, ібілістермен байланысты және адамды қақпаңға түсіреді деп санаған) ғана болған жоқ, сонымен қатар, оқырманға үлгілі мінез-қылықтарды ұсынатын моральдық, дидактикалық әңгімелердің ерекше жанры болып табылады. Айна мотиві әлем әдебиетіндегі мистикада кездесетініне Х. Муракамидің «Айна» әңгімесін мысал ете аламыз. Бұл шығармада айна арқылы кейіпкер өзге әлемдегі өзінің көшірмесін көргендей күй кешеді. Айна культі туралы көптеген ұғымдар әлем халықтарының түсінігінде айқын көрініс табады. Сынық айнаға қарауға болмайды деген тыйым түркі халықтарында берік орын алған және кейін осы түсінікті зерттеген ғалым адам сынық айнаға қарағанда, биологиялық жасы ұлғаятынын дәлелдейді.

Қазақ ұғымында «киесі ұрады» деген тіркес жиі қолданылады. Фольклордағы «кие» ұғымын қаламгерлер көркемдік бөлшек ретінде алады. Кие – халық ұғымындағы жанды, жансыз заттарда болатын ерекше тылсым күш, қасиет. Кие мотиві А. Алтайдың «Киллер сауысқан» әңгімесінде көркемдік бөлшек ретінде беріледі. Шығармада аңшы сауысқанды жануарлардың көзін шұқуға үйретіп, көзсіз қалған жемтіктерін оңай олжаға айналдырады. Аңшы кейіпкердің жүкті әйелі ай-күні жетіп босағанда, дәрігер мұның баласын «жүз жылда бір ұшырасатын жұмбақ құбылыс» деп айтады, яғни дүниеге көзсіз сәби келеді. Кейіпкер аңшының аулаған оңай олжасының киесі атқанын жазушы шебер баяндайды. Қ.Мұбарактің «Құбыжық» әңгімесінде де кие ұғымы бар. Кейіпкері буаз маралдың етін жеп, ақыр соңында жануардың киесі ұрғандықтан албастының арбауына түседі. Бұл

әңгімеде кейіпкерді буаз маралдың киесі ұрады. Автор кие мотивін нақ осы кеңістікте, осы аңшымен Албастыдан туған баланы ауылға алып кеткен аңшы жігіттердің де аузына салады. Малдың шикі өкпесінің су бетінде қалықтап жүруі - қазақ фольклорында «Алтын сақа» ертегісінде кездеседі. Өкпенің су бетінде жүзіп жүруі – бір жайсыз жағдайдың болуынан оқырманға хабар беретін бөлшек. Демек бүгінгі мифопоэтикалық проза да түпкі бөлшектерді пайдаланады. Мифтік жанрда қалам сілтейтін прозаик те, оқырман да халық ауыз әдебиетінен хабарсыз болса, ұлттық танымға жақын дүниені қабылдай алмаған болар еді. Сондықтан бұл бөлшекті біз өз қабылдауымызға жақын деп отырмыз. Қазақы танымда өкпе-бауыр түсінігінің өзінде үлкен мағына бар. Бауыр – әдетте ең жақын адам. Ал өкпе керісінше, ту сырт. Мүлдем бөлек таным, бөгде, таныс емес тылсымға қатысты өкпенің деталь ретінде пайдаланылуын орынды деп есептеуге болады. «Алтын сақа» атты әңгімеде де өкпе емес бауыр жүзіп жүрген болса, онда оқырман тосылып, селт етіп, ары қарай не болар екен деген күй кешуі екіталай. Әлем әдебиетіндегі мистик жазушы Эдгар Аллан Понның «Қара мысық» әңгімесі де кие ұғымына негізделеді деп айтуымызға болады. Шығармада мысығын өлтірген кейіпкердің психикалық тұрғыдан өзгеріске ұшырауының себебі, мысықтың киесіне ұшырауынан болуы мүмкін.

Қ.Мұбарактің «Сайтан қыз» әңгімесі үзік-үзік фрагменттер жиынтығы іспетті. Мұнда фольклорлық кейіпкер сайтан кездеседі. Жолда кезіккен сайтанға жігіт үйленуге мәжбүр болады. Жазушының идеясы – адамдарды тылсым күштерден, көзге көрінбейтін мақұлықтардан сақтандыру еді. Оқиғаны айдалада, үңгірде, жігіттің жалғыз болуымен өрбіту мистиканың негізгі шарттарына сәйкес келеді.

«Махаббат» әңгімесінде қыз бен жігіт көлік апатына ұшырап, қыз қайтыс болады. Қыздың өліміне сенбеген жігіттің жаны мен тәнінің айқасуы, яғни кейіпкер кейде өзінің рухымен тілдесе, кейде өзін сырттай көреді. Кейіпкердің екі әлем арасындағы күйі ерекше суреттеледі. «Қойшыбектің «Махаббат» туындысы готикалық сарында жазылған шығарма. Готикалық проза – тылсым күштерге ие, құпия оқиғалар мен фантастика, мистика мен қорқынышты шығармалар» [6, 106].

Тәуелсіздіктен кейінгі жылдарда қазақ әдебиетінде жаңа әдебиет дәуірі, жаңа тарихи кезең басталды десек болады. Еліміздің егемендік алып, рухани еркіндікке ие болған кезеңдегі әдебиетін «тәуелсіздік жылдарындағы қазақ әдебиеті» деп атаймыз. Осы тұстан бері қазақ әдебиет жаңаша көзқараспен, түрлі экспериментпен, өзіндік ерекшелігімен дамып келеді. Әрі қазақ прозасындағы мифтік сарын жаңа бір белеске шығып, тың деректермен толысып, қазіргі қазақ әдебиетінің қайта жаңарған үлкен бір бөлігіне айналды. Қазақ прозасындағы мистикалық сипат тамырын сонау фольклордан алып, бүгінгі күні өз арнасын кеңейтіп отыр. Ғасырлар бойына өзінің тылсым құпиялығымен, селк еткізер сесімен жұмбақ болып келген мистикалық аңыз-әңгімелер қазірде қайта жаңғырып, жаңаша түрге енді. Діни сенімдердің дамуы барысында теизмнің қалыптасуы, адамдардың бір құдайға құлшылық етуі мистицизмге жаңа сипат берді, мистика ұғымын толықтыра түсті. Яғни шаман, мистик атаулары мифологиямен тығыз байланысты екенін белгілі болды. Өйткені, мифологиялық ойлаудағы басты объектісі – табиғат пен адам. Мифология – адамзаттың алғашқы сана-сезімінің тарихи формасы. Осыған байланысты мистика жанрындағы қаламгерлер шығармашылығындағы мифтік сарынның даму үрдісі, қандай өзгерістер болғаны, қандай тың бейнелермен толықтаны, қазақ мистикалық прозасындағы мифтік, фольклорлық образдар зерттеу объектісіне айналып келеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 2 Шиммель Аннемари. Мир исламского мистицизма. – Алматы: Наука, 1999. – 13 б.
- 3 Басилов В.Н. Шаманство как ранняя форма мистицизма. – М.: Наука, 1989. – 94 б.
- 4 Мағауин М. Құмырсқа-қырғын. Әңгімелер кітабы. - Астана: Рауан, 2004. – 352 б.

5 Уәлиханов Ш. Қырғыздардағы шамандықтың қалдығы [Электронный ресурс]. – 2012. – URL: <http://adebiportal.kz/ru/blogs/view/1856> (дата обращения 7.02.2020).

6 Балтабаева Г.С. Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасының көркемдік әлемі. – Алматы: Жалын, 2010. – 225 б.

7 Мәмбетов Ж. Мистиканың үзілмей жеткен арқауы //Түркістан: Білім, 2016. - №42. – 10 б.

Қалқабаева С.Ә., филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Қайыңбай Д.А., «Әдебиеттану» мамандығының 2-курс магистранты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті